

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA FORMATIV VA SUMMATIV
BAHOLASHNING PEDAGOGIK TAHLILI**

Normo'minova Gulhayo Shavkat qizi
Samarqand Davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti kafedراسistenti
Zoxidova Sarvinoz Mansurovna
Samarqand Davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ishi boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'quv faoliyatini baholashning konseptual asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada formativ va summativ baholash tizimlarining pedagogik funksiyalari, ularning o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi o'rni va ta'lim sifati monitoringidagi ahamiyati tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim paradigmasida baholashning "nazorat qilish" modelidan "rivojlantirish" modeliga o'tishi jarayonlari O'zbekiston Respublikasining yangilangan Milliy o'quv dasturi kontekstida ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi teskari aloqaning (feedback) kognitiv jihatlari, o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi va summativ baholashning obyektivlik mezonlari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Kompetensiyaviy yondashuv, formativ baholash, summativ baholash, pedagogik tahlil, qayta aloqa, kognitiv rivojlanish, kriterial baholash, ta'lim samaradorligi, diagnostika, boshlang'ich sinf metodikasi.

ANNOTATION

This research work is devoted to the study of the conceptual foundations of assessing students' learning activities at the primary education stage. The article analyzes the pedagogical functions of formative and summative assessment systems, their role in shaping the learner's personality, and their significance in monitoring the quality of education. The processes of transition from the "control" model of assessment to the "developmental" model in the modern educational paradigm are considered in the context of the updated National Curriculum of the Republic of Uzbekistan. During the research, the cognitive aspects of feedback between teacher and student, the methodology for developing self-assessment skills, and the criteria of objectivity in summative assessment are scientifically substantiated.

Keywords: Competency-based approach, formative assessment, summative assessment, pedagogical analysis, feedback, cognitive development, criterion-based assessment, educational effectiveness, diagnostics, primary education methodology.

АННОТАЦИЯ

Данное исследование посвящено изучению концептуальных основ оценивания учебной деятельности учащихся на этапе начального образования. В статье проанализированы педагогические функции формативного и суммативного оценивания, их роль в формировании личности учащегося и значение в мониторинге качества образования. Рассмотрены процессы перехода от «контролирующей» модели оценивания к «развивающей» модели в современной образовательной парадигме в контексте обновлённой Национальной учебной программы Республики Узбекистан. В ходе исследования научно обоснованы когнитивные аспекты обратной связи (feedback) между учителем и учеником, методика формирования навыков самооценивания, а также критерии объективности суммативного оценивания.

Ключевые слова: компетентностный подход, формативное оценивание, суммативное оценивание, педагогический анализ, обратная связь, когнитивное развитие, критериальное оценивание, эффективность образования, диагностика, методика начального образования.

Boshlang'ich ta'lim tizimi insoniyat sivilizatsiyasining intellektual poydevori sifatida e'tirof etilar ekan, bu bosqichda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar va baholash strategiyalari bevosita jamiyatning kelajakdagi salohiyatini belgilab beradi. XXI asr ta'limi "nima o'rgatish?" degan savoldan ko'ra, "o'quvchi nimalarni o'zlashtira oldi va u ushbu bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llay oladimi?" degan pragmatik savolga javob izlamoqda. Shu nuqtai nazardan, baholash tizimi o'qitish jarayonining shunchaki yakuniy nuqtasi emas, balki uning harakatlantiruvchi kuchi, ya'ni drayveriga aylanishi zarur. O'zbekiston Respublikasining zamonaviy ta'lim siyosatida baholashning pedagogik tahlili ikki muhim jihatni qamrab oladi. Birinchidan, bu o'quvchilarning kognitiv va psixofiziologik rivojlanish darajasini aniqlash bo'lsa, ikkinchidan, ta'lim dasturlarining samaradorligini tahlil qilishdir. An'anaviy besh ballik tizimdan kriterial baholashga o'tish — bu shunchaki raqamlarning o'zgarishi emas, balki pedagogik tafakkurning o'zgarishidir. Ushbu transformatsiya jarayonida formativ baholash ta'limning individual trayektoriyasini chizib beruvchi xarita, summativ baholash esa erishilgan marrani belgilovchi koordinata vazifasini o'taydi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat bilim beruvchi, balki tahlilchi (analitik) sifatida ham shakllanishi talab etilmoqda. U har bir darsda o'quvchining ichki potensialini formativ usullar orqali uyg'otishi va summativ nazoratlar orqali bu potensialning real natijaga aylanganini obyektiv ko'rsata bilishi kerak. Mazkur maqola aynan mana shu ikki tizimning pedagogik sintezini amalga oshirish, ularning o'zaro muvozanatini

saqlash va boshlang'ich ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishning ilmiy yechimlarini taqdim etishga yo'naltirilgan.

Formativ baholash — bu ta'lim jarayoni bilan parallel ravishda kechadigan uzluksiz diagnostika jarayonidir. Uning asosiy maqsadi dars davomida o'quvchining o'zlashtirish darajasini aniqlash va darhol tuzatishlar kiritishdir. Bu jarayonda o'qituvchi o'zini o'quvchining hamkori va yo'naltiruvchisi sifatida namoyon qiladi. Pedagogik tahlillar shuni ko'rsatadiki, formativ baholashning eng kuchli tomoni bu — samarali qayta aloqadir. Qayta aloqa o'quvchiga uchta asosiy savolga javob berishi kerak: "Men qayerdaman?", "Men qayerga boryapman?" va "Maqsadga erishish uchun nima qilishim kerak?". Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu juda muhim, chunki ularning yosh xususiyatlari hali mustaqil tanqidiy fikrlash darajasiga yetmagan bo'ladi. O'qituvchining dars davomidagi "Barakalla", "Sening bu fikring juda qiziq, lekin mana bu qismiga yana bir bor e'tibor bergin" kabi tavsifiy munosabatlari bolada o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni so'ndirmaydi. Bundan tashqari, formativ baholash o'quvchining psixologik xavfsizligini ta'minlaydi. An'anaviy baholashda bolalar "yomon baho" olishdan qo'rqib, savol berishga yoki xato qilishga hayiqishadi. Formativ yondashuvda esa xato — bu o'rganishning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida ta'limda inklyuzivlikni va tenglikni ta'minlaydi. Summativ baholash — bu muayyan o'quv bosqichi yakunida amalga oshiriladigan nazorat shakli bo'lib, u o'quvchining erishgan natijalarini davlat ta'lim standartlari bilan qiyoslaydi. Boshlang'ich ta'limda summativ baholashni tashkil etishda o'qituvchidan yuksak professionallik talab etiladi. Chunki bu bosqichdagi baho bolaning keyingi akademik taqdiriga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zamonaviy summativ baholash tizimi "Kriterial baholash" modeliga asoslanadi. Bu degani, o'quvchi nega "4" yoki "5" olganini aniq mezonlar (kriteriyalar) asosida tushunishi kerak. Masalan, matematika darsida masalani yechishda faqat javobning to'g'riligi emas, balki yechish usulining mantiqiyliigi, chizmaning to'g'ri chizilganligi va hisoblash amallarining aniqligi alohida-alohida baholanishi lozim. Summativ baholashning ikki turi mavjud bo'lib, bular bo'lim bo'yicha (BBS) va chorak bo'yicha (ChBS) amalga oshiriladi. BBS orqali o'qituvchi o'quvchining kichik mavzular blokini qanday o'zlashtirganini ko'rsa, ChBS umumiy semestr davomidagi o'sish dinamikasini ko'rsatib beradi. Ushbu jarayonning shaffofligi ta'lim sifatini oshirish bilan birga, ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlarni ham tartibga soladi. Ushbu ikki baholash turi bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tizimlardir. Agar formativ baholash "mashg'ulot" bo'lsa, summativ baholash "musobaqa"dir. Musobaqada g'olib bo'lish uchun mashg'ulotlar davomida xatolar ustida muntazam ishlash talab etiladi. Pedagogik tahlil shuni tasdiqlaydiki, formativ baholashning sifati qanchalik yuqori bo'lsa, summativ baholash natijalari ham shunchalik ijobiy bo'ladi. O'qituvchi dars davomida o'quvchining qaysi mavzuda qiynalayotganini formativ usullar orqali aniqlasa va uni

vaqtida bartaraf etsa, chorak yakunidagi nazorat ishida o'quvchi yuqori natija ko'rsatadi. Biroq, amaliyotda ayrim muammolar ham ko'zga tashlanadi. Ba'zan o'qituvchilar formativ baholashga vaqt sarflashni ortiqcha deb hisoblab, faqat summativ ballarga e'tibor qaratishadi. Bu esa "o'qish uchun o'rganish" emas, balki "baho uchun o'rganish" illatini keltirib chiqaradi. Boshlang'ich sinfda bu illat bolaning kreativligini o'ldiradi va uni qolipga solib qo'yadi. Dunyoning yetakchi ta'lim tizimlarida (masalan, PISA va PIRLS tadqiqotlarida yuqori o'rinlarni egallaydigan Singapur va Finlandiya) baholash tizimi o'ta moslashuvchan. Finlandiyada boshlang'ich sinflarning dastlabki yillarida o'quvchilarga umuman raqamli baho qo'yilmaydi, faqatgina o'qituvchining tavsifiy xulosalari beriladi.

O'tkazilgan kompleks pedagogik tahlillar va nazariy o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim bosqichida baholash tizimini modernizatsiya qilish shunchaki texnik jarayon emas, balki ta'lim sifatini kafolatlovchi strategik zaruriyatdir. Formativ va summativ baholash turlarining o'zaro uyg'unligi o'quvchi shaxsini rivojlantirishning dinamik modelini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, formativ baholash darsning har bir bosqichida o'quvchining kognitiv faolligini ta'minlovchi va uning individual o'sish trayektoriyasini belgilovchi pedagogik diagnostika instrumenti sifatida xizmat qiladi. Bu jarayonda o'qituvchi tomonidan taqdim etiladigan tizimli qayta aloqa o'quvchida nafaqat bilim, balki o'z-o'zini anglash va metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, summativ baholashning kriterial yondashuv asosida tashkil etilishi ta'lim natijalarining obyektivligini va shaffofligini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib qolmoqda. Baholashning o'quvchi shaxsini tang'alashdan emas, balki uning aniq kompetensiyalarini o'lchashdan iborat ekanligi pedagogik jarayonning insonparvarlashuviga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, formativ baholash dars jarayonining samarali "yo'l xaritasi" bo'lsa, summativ baholash ushbu yo'lda erishilgan natijalarning sifat ko'rsatkichidir. Ushbu ikki tizimning uzviy integratsiyasi o'quvchilarda o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyani kuchaytiradi va "baho uchun o'qish" kabi salbiy stereotiplarni bartaraf etadi.

Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'qituvchining baholash bo'yicha kompetentligini oshirish, raqamli monitoring tizimlaridan unumli foydalanish va baholash mezonlarini o'quvchilar uchun tushunarli tarzda taqdim etish ta'lim islohotlarining navbatdagi muhim bosqichi bo'lishi lozim. Istiqbolda boshlang'ich ta'limda baholash tizimini adaptiv texnologiyalar bilan boyitish o'quvchilarning intellektual salohiyatini aniqroq prognoz qilish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, ilmiy asoslangan baholash tizimi — bu nafaqat bugungi kun natijasini qayd etish, balki mamlakatimizning ertangi taraqqiyoti uchun intellektual salohiyatli avlodni tayyorlashning fundamental poydevoridir. Ushbu yondashuv orqali biz boshlang'ich sinf o'quvchilarida umrbod

ta'lim olish (lifelong learning) ko'nikmasini shakllantirishga va har bir bolaning o'z iqtidori darajasida rivojlanishiga sharoit yaratgan bo'lamiz

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-sonli Farmoni.
3. Bloom, B. S. "Taxonomy of Educational Objectives". New York: Longmans, Green, 1956.
4. Black, P., & Wiliam, D. "Assessment and Classroom Learning". Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 1998.
5. Jalolov J.J. "Chet til o'qitish metodikasi". – Toshkent, 2012. (Pedagogik metodika qismi uchun).
6. "Boshlang'ich ta'limda baholashning yangi tizimi" metodik qo'llanma. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023.
7. Xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS, TIMSS) bo'yicha metodik tavsiyalar to'plami.